

Розділ 2

Історичний досвід українського етно-збереження

Михайло Басараб

Історичні передумови зародження етнічного сепаратизму: український контекст

Автор статті аналізує об'єктивний та системний характер проблеми етнічного сепаратизму, розкриває значущість історичних передумов для зародження та поширення етнічного сепаратизму, пропонує основні методи й засоби вирішення даної проблеми.

The author analyzes the objective and systematic nature of the problem of ethnic separatism, reveals the importance of historical preconditions for the emergence and spread of ethnic separatism, providing basic methods and means of solving this problem.

У більшості випадків прологом до сепаратистських дій є суперечка між двома етносами за певну територію. Суперечка за життєвий простір між двома народами є свідченням складних історичних процесів етногенезу та державотворення. Проблема проявляється в несумісності інтересів двох або більшої кількості народів, що претендують на одну і ту ж територію. Варто відзначити, що зараз на Землі проживає близько 3000 етносів, і лише 300 з них мають свої держави чи автономії. Україна тривалий час, як і багато інших народів, також не мала власної держави, оскільки відчувала на собі великий вплив потужних сусідніх держав. Зараз карта розселення самоідентифікованих етносів не відповідає межах сучасних держав. Мета статті полягає у з'ясуванні значимості історичних передумов для зародження та поширення етнічного сепаратизму.

Російський демограф С. Брук приділяв значну увагу закономірностям етногенезу та міграцій. Детальний аналіз проблем басків викладено у праці Ангуло Ландабасо «З історії басків». Питання басків у своїх дослідженнях аналізує російський науковець Н. Анікєєва. Аналіз проблем історичного розвитку держав та народів на Балканах зустрічаються у дослідженнях київського дослідника О. Маначинського. Розгляд взаємозалежності державотворчих процесів та етногенезу надається львівською групою дослідників на чолі з П. Жуком у праці «Етнополітична карта світу у XXI столітті». Перелічені дослідники розкривають важливі сторони паралельних процесів: державотворення та формування етносів, загалом та на конкретних прикладах. Водночас, узагальнення потребує аспект чіткої залежності етнічного сепаратизму та історичних обставин, що зумовили етнічний дисбаланс у більшості світових держав. Проблему етногенезу в історико-політичних реаліях вивчали А. Макмастер, М. Кітлінг, Ж. Міллер, С. Келроу, Л. Вірт, М. Гуннарсон, Е. Маркузен та ін.

Упродовж останніх століть політична карта світу зазнала суттєвих змін. Суспільні процеси призводили не лише до зміни меж різних держав, а й до ліквідації окремих країн. Натомість виникали нові держави. Таким чином формувалися обставини, коли на території однієї держави проживало кілька і більше етносів. Зазвичай, головну роль відігравав основний етнос, що в державотворенні долучав до цього процесу інші сусідні народи. Наприклад, у формуванні сучасної Іспанії кастильці зіграли визначну роль, фактично очоливши у середньовіччі визвольний рух народів Піренейського півострова проти завойовників-мусульман. Свідченням цьому є те, що в основу сучасної

іспанської мови лягла кастильська. Потім державотворчий процес поглинув арагонців, басків, каталонців та інших. В результаті сьогодні існує держава, народи якої зберегли високий рівень самоідентифікації через свою мову, культуру й традиції. Саме це і підтримує актуальність проблем етнічного сепаратизму в Іспанії з моменту її створення. Дослідник етногенезу басків Ангуло Ландабасо, зокрема, пише: «Протягом кількох століть баски вели боротьбу за автономію в складі Іспанії, і навіть за незалежність від неї. Вони вважають, що з іспанцями у них немає нічого спільного. І у багатьох випадках вони праві – баскська мова не схожа на жодну у Європі» [4]. Сучасна Великобританія як держава формувалася германськими племенами англосаксів, які підпорядкували собі місцевих автохтонів кельтів: ірландців, валлійців та шотландців. Сьогоднішня Великобританія відчуває постійну загрозу сепаратизму. Складний процес державотворення пройшла сучасна Італія. Держава не стала однорідним етнічним простором. Між областями Італії існують ментальні, мовні та культурні відмінності.

Коріння сучасних конфліктних ситуацій в Африці – в її колоніальному минулому. В результаті розподілу континенту в XIX ст. між колонізаторами, 44 % державних кордонів там проходять по меридіанах і паралелях, 30 % – по прямих і дугоподібних лініях. Лише 26 % кордонів розташовані на природних географічних кордонах, як правило, співпадаючи з кордонами розселення етнічних груп. Споріднені народності та племена залишилися розшматованими на кілька колоній, до складу яких, в свою чергу, насильно були включені частини тих чи інших неспоріднених етнічних груп.

В процесі формування сучасних держав траплялись випадки зміни статусу і прав етнічних меншин внаслідок переходу території їхнього проживання під юрисдикцію інших держав. Основні етнічні одиниці нової держави не завжди бажали наділяти нові етнічні меншини адекватними правами, а етнічні меншини, не завжди схвально реагували на зміну території держави свого попереднього проживання. «Спроба розподілу територій, заселених басками, мала місце... Землями по обидві сторони Піреней в різні часи володіли то англійська корона (з 1154 р.), то герцогство Аквітанія, то Франція чи Іспанія» [4]. Нині територія Країни Басків поділена між Іспанією та Францією: «Таким чином, баски є розділеним народом чисельністю до 3 мільйонів чоловік. Вони не збираються миритися з тим, що їхні землі, як вони вважають, в результаті змови

поділили Іспанія та Франція» [6]. Баски можуть сприймати свій сьогоднішній статус як регрес у забезпеченні їхніх прав Іспанією. В часи ранньої іспанської держави були періоди, коли баски мали значно більше прав. Особливо це стосується часів звільнення Піренейського півострова з-під влади арабів. «На зміну суверенітету прийшов свого роду «принципат», який проявлявся у тому, що баски як в Іспанії, так і у Франції довгий час, протягом більш ніж п'яти століть, зберігали місцеву автономію і привілеї в торгівлі, оподаткуванні і військовій службі, так званий особливий статус» [4]. Баскський сепаратизм актуалізується сьогодні й через усвідомлення того, що у столітній історії відносин з Іспанією та Францією вони поступово втрачали свої права.

Статус і права українців, як меншини, помітно різнилися в складі різних держав: Литовського князівства, Австро-Угорщини, Польщі, Росії та Румунії. Територія проживання українців упродовж тривалих періодів була розділена між кількома державами одночасно. Завдячуючи тривалому етногенезу до цього та наявному досвіду державотворення, українці на той момент вже мали високий рівень самоідентифікації. Саме тому, перебуваючи під владою різних країн, український етнос століттями відстоював свою окремішність та право на власну державу. Вдаючись, безумовно, до різних засобів і методів сепаратизму. Окрім того, належність українських територій до різних держав у минулому, призвела до того, що на території сучасної України проживають численні меншини етносів, держави яких колись урядували на цих землях. Такі випадки непоодинокі й стосуються багатьох новітніх держав.

Албанський сепаратизм є прикладом агресивнішої боротьби проти «історичної несправедливості». Зокрема, конфлікт у Косово був зумовлений тривалою боротьбою народу за «Велику Албанію», яка окрім основної частини держави, на думку албанців, частково знаходилася в межах Сербії та перебуває зараз у Македонії і навіть Греції. «Про необхідність об'єднання всіх земель, населених албанцями, йшлося ще у 1912 р., коли була створена Албанія. Згідно з планом албанських націоналістів, до складу Великої Албанії мають увійти Косово і деякі ділячки до нього регіони Сербії і Чорногорії, захід Македонії та низка північно-західних районів Греції» [7]. Заяви такої змісту періодично висловлює лідер македонських албанців Арбен Джафері. Основним аргументом албанців є чисельна перевага їхнього народу на зазначених землях. Демографічну політику албанців стосовно сербських територій описує балканіст О. Маначинський: «В умовах демографічного вибуху (середньостатистична сім'я косовських албанців у 1981 р. складалась з 6–9 чоловік) і перенаселення в найвідсталішому регіоні Югославії албанські клани вибрали тактику безперервного витискання з Косова сербів та чорногорців. В результаті Косово стало майже моноетнічною територією, що давало лідерам албанського національного руху козир у їхніх вимогах національного самовизначення. Варто зазначити, протягом останніх трьох століть відсоток сербського населення в краї – зменшувався, а албанського неухильно зростав. Албанська жінка в середньому народжує сімох дітей» [5].

Глобальний переділ територій проживання етносів часто зумовлювався глобальними військовими катаклізмами. Внаслідок Першої та Другої світових воєн суттєво перекроювалися, наприклад, території Центральної, Східної та Південної Європи: створено СРСР, СФРЮ, Чехословаччину, змінено кордони Польщі тощо. Операція «Вісла» призвела не лише до втрати українцями і поляками

своїх помешкань, а й до загострення ворожнечі між народами. Українські території після обох світових воєн неодноразово змінювали свою належність до тих чи інших держав.

На Близькому Сході є яскравий приклад палестинців, яким після Другої світової війни не дали створити анонсовану державу. До цього народ століттями перебував під владою різних держав: римлян, арабів, хрестоносців, турків і британців. Зараз боротьба палестинців за незалежність є серйозним конфліктним чинником для держави Ізраїль. Також у цьому регіоні є етнос, який за результатами столітніх геополітичних перестановок між різними державами зазнавав суттєвих потрясінь. Курдський народ фактично ніколи не мав власної держави. Внаслідок низки воєн, територія Курдистану неодноразово переходила з володінь однієї держави до іншої. Курди є найбільшим етносом у світі, що не має власної держави. Прототипом Курдської держави зараз можна вважати лише Іракський Курдистан, який отримав квазідержавність після повалення режиму Саддама Хусейна.

Окрім політичної складової варто розглянути й інші суспільні процеси, які призводили до відмінностей між етнічною та політичною картами світу. Зокрема, це суспільно-економічні й соціокультурні особливості формування держав. Так, наприклад, в Європі процес формування державних утворень тісно пов'язаний із зародженням буржуазних відносин. Зародження й розвиток буржуазних відносин спричинили активізацію економічних і культурних зв'язків, що, в свою чергу, поклато край відносній замкнутості етносів, яка була характерною для добуржуазного суспільства. У період середньовічного похваллення торгівлі, доцільність формування держав полягала не у збереженні національної самобутності народів, а у оптимізації розвитку буржуазно-капіталістичних відносин: використання природних ресурсів, формування централізованої оборонної системи, формування оптимальної промислово-торгівельної інфраструктури тощо. З розвитком буржуазно-капіталістичних відносин помітно розвиваються комунікаційні процеси. Це, в свою чергу, призводить до об'єднання різних етносів в одну комунікаційну систему, яка є достатнім підґрунтям для формування єдиного життєвого простору. В подальшому підвищення ролі інформаційного обміну та економічних залежностей призвело до активізації міграційних процесів вже між існуючими державами. Характер міграцій населення за останнє століття суттєво змінився. Слід взяти до уваги такі чинники: підвищення ролі масових комунікацій, зростання рівня екологічного дисбалансу на різних територіях Землі, нерівномірність розподілу матеріальних благ між розвинутими та відсталіми країнами, урбаністичний тренд розвитку людства тощо.

Узагальнюючи розмаїтий досвід формування сучасних держав світу, львівська група дослідників етнополітичних процесів на чолі з Петром Жуком запропонувала свою класифікацію регіонів світу за природою формування етнічних спільнот. У їхній праці «Етнополітична карта світу у XXI столітті» в основі аналізу та прогнозів лежить така типологізація регіонів світу:

«Тип 1. Території, де проживають давно (переважно в середні віки) сформовані етноси на своїх історичних територіях. Ці етноси мають мову, виражені особливості культури та ментальності...

Тип 2. Території, в основному населені малочисельними етносами переважно на своїх історичних землях чи ет-

носами, що перебувають у стадії формування з родопле-
мінних утворень...

Тип 3. Колонізовані території, на яких корінне населен-
ня переважно асимільовано, витіснено чи знищено...» [2].

Як бачимо, у запропонованій класифікації території
основним критерієм відмінності тих чи інших регіонів світу,
а відтак і держав, є ступінь інституціоналізації, внутріш-
ньої інтегрованості та самоусвідомлення етнічних спіль-
нот, що проживають на їхніх територіях. Виходячи з цієї
класифікації, автори пропонують прогнозувати зміни кор-
донів існуючих держав у майбутньому через дроблення
існуючих країн та виникнення нових державних утворень.
Основною передумовою для цих процесів є різні стадії
еволюції етносів і невідповідність етнічної та політичної
карт світу. Необхідно відзначити, що саме особливості
міжетнічних взаємин дослідники закладають в основу
прогнозування зміни кордонів сучасних держав у майбут-
ньому. Виходячи з такого підходу, етнічні сепаратистські
рухи мали б стати одним з ключових рушіїв, за допомогою
якого відбуватиметься подальший переділ кордонів держав.

Окрім очевидних історичних передумов етногенезу, слід
зосередитися на новітніх обставинах, що актуалізувати-
муть для будь-якої держави проблему втрати територіаль-
ної цілісності. Сучасні глобалізаційні процеси призводять
до створення єдиного транскордонного інформаційного
простору. Якою б внутрішньо замкнутою не була будь-яка
держава, її громадяни в тій чи іншій мірі, завдяки сучасним
засобам масової комунікації, «поглинаються» глобаль-
ним простором. У такий спосіб громадяни кожної з держав
більшою чи меншою мірою формують внутрішньо-осо-
бистісну потребу в пересуванні за межі своєї батьківщини.

Порівняльний аналіз праць дослідників, що вивчають
проблеми міграцій, дає можливість твердити, що цим про-
цесом керують здебільшого раціональні мотиви мігрантів.
Іншими словами, мігрантами керує ціль щодо покращання
умов особистого життя. Мігруючи, вони сподіваються от-
римати високооплачувану роботу, захистити свої права,
потрапити на території з краще розвинутою соціальною
інфраструктурою, кращою екологією тощо. Зокрема, С. Брук
на прикладі різних країн доводив, що як внутрішнє, так і
зовнішнє переселення людей проходить, як правило, з
економічно малорозвинених на високорозвинені терито-
рії. Так, зокрема, «Для США, окрім імміграції, що продов-
жується з Європи і країн інших континентів, характерною
стала сезонна імміграція мексиканців (головним чином на
час сільськогосподарських робіт), що сягає більше 1 млн.
чоловік» [1]. Значна частина іммігрантів, на думку автора,
залишається в США і переходить в категорію постійно
проживаючих іммігрантів. Зараз в США іммігранти з Мек-
сики є однією з найчисельніших етнічних меншин з висо-
ким рівнем самоідентифікації та внутрішньоетнічної інте-
грованості. Переселенці з Мексики компактно проживають
на півдні США. Іспанська мова у деяких південних регіо-
нах США стає панівною у побутовому спілкуванні. «Фонд
англійської мови США опублікував доповідь, яка дає пов-
ну уяву про лінгвістичне розмаїття, що має місце у Сполуче-
них Штатах... Що б там не було, іспанська мова – друга
за поширеністю у США: нею активно користуються
28 100 725 мешканців Штатів» [3]. Опосередкованим свід-
ченням того, що імміграція здебільшого стосується розви-
нених країн, є дані ООН про те, що найбільше іммігрантів
в країнах та регіонах з високим рівнем економічного роз-
витку чи соціального захисту. У переліку держав, що прий-

мають іммігрантів, переважають європейські країни та
США, а також заможні держави Близького Сходу [7].

Цілеспрямованість дій мігрантів зумовлює їхню су-
спільну активність, яка, в свою чергу, може суперечити
інтересам та правам основних етносів. Іммігранти мають
чіткі установки та інтереси, які вони планують реалізувати
і задовольнити на нових територіях. Іммігранти зазвичай
організовано відстоюють свої права. Неспівпадіння інте-
ресів «нових» та «старих» громадян закономірно призво-
дить до конфліктних ситуацій, як наприклад, у Франції.
«Нові» французи, як правило арабського походження, аг-
ресивно виступають на захист своїх соціальних і культур-
них прав. Періодично такі виступи переростають у засто-
сування сили та сутички з корінним населенням Франції і
поліцією. Згодом ці тенденції можуть трансформуватися в
сепаратистські вимоги чи навіть дії. У Німеччині є яскравий
приклад інтеграції турків до вищих прошарків політичної
еліти країни. Лідером однієї з провідних політичних
сил «Союз 90/Зелені» є німець турецького походження
Джем Оздемір. Це зумовило надзвичайно високу підтрим-
ку партії на останніх виборах до Бундестагу в 2009 р. з
боку турецької меншини.

Дослідник П. Жук також вважає, що «Міграції... можуть
впливати на етнічну ситуацію» [2]. Він узагальнив спільні
раціональні мотиви для мігрантів: а) перенаселення і брак
ресурсів; б) наявність малозаселених територій з велики-
ми ресурсами; в) традиційні міграції Старий Світ – Новий
Світ; г) репатріація; д) соціально-економічні міграції» [2].

Варто зазначити, що дослідник не врахував ще одного
важливого чинника, що зумовлює міграційні процеси – це
військові катаклізми чи стихійні лиха. Активні військові дії
на Близькому Сході між Палестиною та Ізраїлем, інші
конфлікти в Африці чи Азії зумовлюють масові хвилі пере-
селення біженців. Фактор військового напруження чи
збройних конфліктів є більш рушійним мотивом для мігра-
ції населення, ніж, наприклад, пошук кращих умов праці.
Втеча від військових дій чи стихійного лиха є інстинктив-
ною захисною дією населення. Це призводить до швид-
коплинності та непрогнозованості цих міграцій. У свою
чергу, такі переселення призводять до утворення числен-
них компактних громад біженців, які в перспективі пере-
творюються на етнічні меншини з тривалою осілістю. Мо-
ральна і політико-правова невідготовленість держав та
їхнього населення до таких стихійних міграцій, потенційно
може призвести до загострення міжетнічних взаємин між
основним населенням держав та новоутвореними менши-
нами. Швидке утворення чисельної етнічної меншини,
надання їй певного статусу з відповідними правами, зако-
номірно призводить до обмеження прав та умов прожи-
вання основного населення держави. Сучасні міграційні
процеси та більш тривалі суспільно-історичні процеси, які
призвели до того, що кордони держав у більшості випадків
не відображають етнічної карти світу, в будь-який момент і
будь-де можуть призвести до загострення міжетнічних
взаємин і до сепаратистських дій.

Узагальнюючи наслідки паралельного становлення су-
часних держав та формування етносів, слід дійти таких
висновків: а) не кожен народ з високим рівнем самоіденти-
фікації реалізував своє право на суверенітет. У світі значно
більша кількість етносів, ніж держав. Це об'єктивно зумов-
лює етнічне розмаїття практично в усіх країнах світу, в тому
числі й в Україні; б) часто ареалом компактного проживан-
ня етносів, що не реалізували свого права на власну дер-
жаву, є територія кількох різних держав одночасно. Періо-

дично територія «народів без держави» зазнає численних переділів між іншими країнами без врахування інтересів цих народів. Це яскраво простежується на прикладі України у минулому; в) стрімкий та незворотний розвиток глобалізаційних процесів і, як наслідок, інтенсифікація міграцій, поглиблюють етнічну розмаїтість в межах кожної зі світових держав. Це загострює загальну соціальну конкуренцію за ресурси та можливості. Це може стати реальністю і для України; г) як і в Україні, у багатьох новітніх державах світу значну частину населення складає етнос, держава якого колись панувала на території новітньої держави (в Україні та інших пострадянських країнах, це росіяни).

У сучасному світі практично не існує мононаціональних держав. Наявна політична карта світу не відповідає інтересам і суверенним устремлінням багатьох народів. Територіальні претензії до сусідів є практично у кожній державі. Все це свідчить про об'єктивний та системний характер проблеми етнічного сепаратизму, історичні передумови для якої формувалися протягом тривалого часу.

У перспективі основні зусилля дослідників мають бути спрямовані на залагодження проблеми історичної неспра-

ведливості. Для цього потрібен пошук універсальних для всієї світової спільноти методів і засобів досягнення компромісу між збереженням існуючих кордонів держав та врахуванням інтересів народів, що не мають своїх держав, але бажають бути суверенними.

1. Брук С. И. Население мира / С. И. Брук // Этнодемографический справочник. – Москва, 1981. 2. Жук П. Етнополітична карта світу XXI століття: Методичний і предметний коментарі / [Жук П., Мазур Н., Соломонюк Р., Турчак Р.]. – Тернопіль: Мандрівець, 2000. 3. *Иваницкий Антон*. В США выяснили, на скольких языках говорит население страны / А. Иваницкий // Демоскоп weekly. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2005/0195/gazeta025.php>. 4. *Ландабасо Ангуло А. И., Коновалов А. М.* Терроризм и этнополитические конфликты / А. И. Ландабасо Ангуло, А. М. Коновалов // Книга 1. Из истории басков. – М., 2004. – С. 23–49. 5. *Маначинський О.* Броз Тито, Энвер Ходжа, Иосиф Сталин и НАТО в битве за Косово / Олександр Маначинський // Косовская правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kosovo.ws/>. 6. *Трухачев Вадим*. Баски взяли решительный курс на отделение от Испании / Вадим Трухачев // Правда.ru – 2008. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pravda.ru/world/europe/european/283213-3/>. 7. Україна у топ-5 держав за кількістю іммігрантів // Перша рейтингова система. – 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rate1.com.ua/ua/politika/mizhnarodni-vidnosini/-793aed6f20/>.

Людмила Божук

Українська освіта за рубежом: способи самопредставлення та ширення українського у світі

Проаналізовано роль української освіти за рубежом як важливого чинника самопредставлення українців та ширення українського у світі.

The role of Ukrainian education abroad as Ukrainians self-expression important factor and spread of Ukrainian in the world were analyzed.

Досліджуючи проблеми культурно-історичного досвіду українства, ми зосередили свою увагу на освітній сфері, оскільки саме через систему освіти, передовсім національної, відбувається засвоєння культурних цінностей, збереження і передача майбутнім поколінням досвіду попередніх поколінь. За твердженнями дослідників, навіть у сучасному глобалізованому світі система цінностей залишається одним із визначальних чинників збереження національної ідентичності. Зокрема, С. Кримський, характеризуючи світовий цивілізаційний процес, говорить про його багатопверховість, де інтеграційні процеси (глобалізація, різноманітні інститути) – це «верхній (у сенсі пізнішого часу його появи, а не у сенсі фундаментальності) поверх світової спільноти». Охоплюючи, головним чином, сферу виробництва, економіки, комунікацій, науки, він не є абсолютним щодо культури, в якій, за твердженням науковця, залишається «фундаментальна диференціація людства». Таким чином, попри наростання глобалізації, «диференціація культур Заходу, Сходу, Півночі та Півдня» лише поглиблюється. Отже, цілком логічним, як нам видається, є висновок С. Кримського про те, що «за всієї необхідності включення до світової спільноти, врахування інтеграційних процесів в економіці та виробництві, найважливішим засобом збереження національної самоідентифікації є розвиток культури. Бо саме культура розвиває особистість людини, формує людей, нові покоління. І в напрямі саме культури проходить головна магістраль національної ідентифікації. Звичайно, велике значення має державний чинник – національний суверенітет, національна політика, але ці питання наразі починають поступатися культурним процесам» [5, 4].

Принадгдно варто згадати, що належність до нації визначається спільною суспільно-культурною моделлю, яка охоплює такі елементи, як культура (у найширшому сенсі цього слова), релігія, історія, мова, життєвий простір, усвідомлення спільності і належності до спільноти, соціальна та політична організованість тощо. Як уже зазначалося вище, одним із основних способів передачі і засвоєння культурно-історичного досвіду спільноти є освіта, оскільки саме через процеси освіти суспільство підтримує своє існування, а відтак «соціалізація» його громадян здійснюється шляхом «засвоєння визначених освітньою системою форм публічного знання, включаючи цінності та норми» [10, 43].

Власне на цьому наголошують й такі теоретики націєтворення як Е. Гелнер та Е. Хобсбаум, констатуючи, що освіта була головним механізмом, який сприяв появі сучасних західних цивілізацій. Так Е. Гелнер, зокрема, доводив, що утвердження національної колективної ідентичності й, зрештою, об'єднання розрізнених етнічних і класових груп у єдине ціле є головною функцією школи, бо саме через систему загальної стандартизованої освіти досягається ефект соціокультурного та політичного гомогенного суспільства, котрим є сучасна нація – держава західного типу [3, 84–86]. У цьому контексті освіта, на переконання Е. Сміта, не менш потрібна для «добра національної спільноти, як і для добра індивіда», оскільки метою освітньо-виховної системи у всіх національних державах є формування громадянина, здатного відтворювати національні імперативи і готового присвятити себе «служінню суспільства» [12, 125–126].

Отже, можемо констатувати: рівень і якість національної системи освіти визначають розвиток особистості як но-